

РОЛЯ ЗНАКАЎ ПРЫПЫНКУ Ў МАСТАЦКІМ ТЭКСЦЕ

Знакі прыпынку з'яўляюцца надзвычай важным сродкам пісьмовай мовы. Яны прызначаны для таго, каб падзяляць звязны тэкст на асобныя часткі, якія пэўным чынам арганізаваны і з'яўляюцца носьбітамі адпаведнага значэння. Знакі прыпынку выкарыстоўваюцца ў кожным сказе незалежна ад таго, складаецца ён з аднаго або многіх слоў. Яны характарызуюць граматычную будову сказа, афармляюць яго сэнсавыя і інтанацыйныя асаблівасці.

Роля знакаў прыпынку ў пісьмовым тэксце вызначаецца іх функцыямі. Асноўнымі, як вядома, з'яўляюцца функцыя раздзялення і функцыя выдзялення [1]. Сэнс функцыі раздзялення заключаецца ў тым, што знакі прыпынку раздзяляюць асобныя сказы ў тэксце, прэдыкатыўныя часткі складаных сказаў, аднародныя члены ў сказе, а таксама параўнальныя звароты, звароткі, адасобленыя члены сказа, пабочныя канструкцыі, якія знаходзяцца ў пачатку ці ў канцы сказа: *Мінуў дзень. І тыдзень* (І. Грамовіч); *Наступіла вясна – пачаліся палявыя работы* (І. Шамякін); *Быццам тысячы крэпка нацягнутых струн, танкаствольныя сосны звіняць* (М. Багдановіч); *Беларусь-радзіма, вольная старонка, вольным тваім далям краю не відаць* (А. Русак); *Высокіх ліп раскідаючы голле, праспект бяжыць шырокай паласой* (П. Прыходзька); *На самай справе, мне было чагосьці сумна* (У. Краўчанка). У прыведзеных прыкладах усе знакі прыпынку з'яўляюцца раздзяляльнымі.

Сэнс функцыі выдзялення заключаецца ў тым, што знакі прыпынку выдзяляюць параўнальныя звароты, адасобленыя члены сказа, звароткі, пабочныя канструкцыі, якія размешчаны ў сярэдзіне сказа, а таксама ўстаўныя канструкцыі і простую мову: *Месяц, нібы ў сінім дыме, вісіць, здаецца, нада мной* (А. Астрэйка); *Сонца, умытае ў росах, нізка павісла над*

садам (В. Вітка); *Па сцежках роднай Беларусі з табой я, ночка, паплыву* (М. Машара); *Ад дарогі – дарога нібы мяжой была – пачынаецца заліўны луг* (І. Шамякін); *Небу цёмна-сіняму і ветру скардзіліся чорныя палі: “Сонцам мы вясновым абагрэты, а дажджу даўно ўжо не пілі!”* (П. Панчанка). У прыведзеных прыкладах усе знакі прыпынку ў сярэдзіне сказа выконваюць выдзяляльную функцыю.

Акрамя гэтых найважнейшых функцый, вылучаюцца яшчэ функцыі замяшчэння, папярэджання і размеркавання [2]. Функцыя замяшчэння не існуе асобна, а накладаецца, як правіла, на раздзяляльную функцыю: *Бор сасновы, цёмнагрывы, а за борам – сіні Нёман, а за ім – чатыры нівы, дзе ў зялёных пералівах несціханы шум і гоман* (М. Танк); *Паабанал вуліц – шматпавярховыя будынкі* (Т. Хадкевіч); *Над галавой – сіняе неба* (З. Бядуля). У прыведзеных прыкладах працяжнік раздзяляе часткі простага сказа і адначасова ўказвае на пропуск дзеяслова-выказніка.

Сэнс функцыі папярэджання заключаецца ў тым, што некаторыя знакі прыпынку сігналізуюць аб наяўнасці пэўнай сінтаксічнай канструкцыі ў сказе. Напрыклад, дужкі ў сказе ўказваюць на наяўнасць устаўной канструкцыі, двукоссе – на наяўнасць простага мовы, двукроп’е – на складаны бяззлучнікавы сказ з адносінамі паяснення або прычыны ці на наяўнасць абагульняльнага слова пры аднародных членах, знакі прыпынку ў канцы сказа ўказваюць на заканчэнне гэтага сказа: *Валерыя Мікалаеўна (так звалі тэлеграфістку) мела прыемны голас* (Х. Шынклер); *Пчалаяр кажа: “Слухайце, людзі: пчаліны сяголета год”* (А. Бялевіч); *Мы знаём: у нашай краіне няма непрыгожай зямлі* (П. Панчанка); *Сонца асвятляла ўсё: палі, вёску, рэчку і луг* (В. Каваль). Коска такой функцыяй не валодае, таму што, не прачытаўшы сказ, немагчыма дакладна вызначыць, раздзяляльным ці выдзяляльным знакам прыпынку яна з’яўляецца.

Функцыю размеркавання выконваюць знакі прыпынку, якія ў комплексе ажыццяўляюць графічнае чляненне тэксту, змацаваны агульнай

схемай і ўтвараюць пунктуацыйны комплекс. Напрыклад, знакі прыпынку пры аднародных членах сказа з абагульняльным словам або знакі прыпынку пры простаай мове: *За кустамі пярэсяца розныя колеры зямлі: зялёныя ўзгоркі, ціхія лагчыны, рэдкія чорныя палосы першай раллі і леташня шэрань веснавой цаліны* (К. Чорны); *Як не слухаць ёй гоману ў палях, перазвону хваль, песень салаўя, што гавораць ёй неба і зямля, голас мілага: “Зорка ты мая...”* (М. Танк).

Пералічаныя функцыі ўласцівы знакам прыпынку ва ўсіх стылях мовы. Акрамя таго, у мастацкім тэксце некаторыя знакі прыпынку могуць набываць і іншыя функцыі. Так, кропка можа разрываць граматычную структуру сказа, ствараючы пэўныя сэнсавыя і інтанацыйныя акцэнтны ў выказванні пры парцэляцыі. Расчлянненне выказвання на часткі ў адпаведнасці з іх сэнсавай значнасцю дапамагае перадаць інтанацыі і акцэнтаванасць жывога маўлення. Групы слоў, адарваныя ад асноўнага сказа, набываюць самастойнасць асобнага выказвання, з іх дапамогай вылучаюцца найбольш важныя моманты ў паведамленні. Кожны з наступных элементаў выказвання як бы ўзнікае ў свядомасці не адразу, а ў працэсе роздуму. Думка ў паведамленні падаецца асобнымі порцыямі, што стварае перарывістасць інтанацыі і імітуе натуральнасць і непасрэднасць жывога маўлення. Парцэлявацца могуць як асобныя члены сказа, так і прэдыкатыўныя часткі складаных сказаў. Калі кропкай аддзяляюцца дзейнікі, выказнікі, дапаўненні, азначэнні, акалічнасці, то ўвага акцэнтуецца на прадметах і іх якасцях, на дзеяннях і абставінах, якія суправаджаюць гэтыя дзеянні: *Было зноў трохі лесу. І поле. І возера* (Я. Брыль); *Ён крыкнуць хацеў. Ды не мог* (А. Куляшоў); *На лузе, сярод красак, гуляла вясковая дзятва. Загарэлая, басаногая, вясёлая* (П. Кавалёў); *Мы ўправіліся тут. І там* (М. Машара).

Калі кропка аддзяляе прэдыкатыўныя часткі складаных сказаў, то асаблівая ўвага канцэнтруецца на характарыстыцы з’яў і падзей, пра якія паведамляецца ў папярэднім сказе, або на далейшым разгортванні падзей:

Напалохаць работай Антона нельга было. Бо Цімох сам таго не заўважыў, як прывучыў сына да працы (А. Пальчэўскі); *Наехала многа сялян. І сярод іх ніводнага знаёмага чалавека* (М. Гарэцкі); *Сталі наплываць думкі. Гэтыя думкі былі цяжкія і непасветныя* (К. Чорны). Такім чынам, кропка пры парцэляцыі набывае функцыю актуалізатара паведамлення, спрыяе стварэнню эмацыянальна-экспрэсіўнай афарбоўкі гутарковасці.

З дапамогай парцэляцыі перадаюцца не толькі інтанацыі жывога маўлення. Прыўзнятасць стылю, пафаснасць таксама ствараюцца з дапамогай гэтага прыёму: *Іх вядуць па жытняй сцяжынцы. Чатырох. Пад канвоем. З дому* (А. Куляшоў); *Не, такая жанчына ніколі не здрадзіць. Ні мужу, ні дому, ні справе. Ні тым больш Айчыне* (І. Шамякін); *Яны паехалі адразу ж. Вуліцай. Хутка-хутка* (П. Кавалёў). У такім выпадку пастаноўка кропкі перадае ўзрастанне ўнутранай напружанасці паведамлення.

Шматкроп'е абазначае незавершанасць выказвання, замінкі ў маўленні, пропускі пры цытаванні. Гэты знак прыпынку ставіцца ў канцы сказаў, якія не закончаны граматычна або па сэнсу: *Людзі ездзяць, а ты...* (Я. Брыль); *Крушынскі ўглядаецца, але...* (З. Бядуля); *Плылі гады... А за гадамі сора маленства светлае праходзіла, як дзень* (П. Трус); *Ноч Хатыні з пераліваў месяца, з салаўінага свісту, з перазвону бяссонных званоў...* (М. Танк). Калі шматкроп'е перадае адпаведныя перарывы або замінкі ў афармленні разгорнутага паведамлення, яно ставіцца паміж асобнымі словамі ў сказе або паміж сказамі і іх функцыянальнымі аналагамі: *Там... на дне... цвілі лілеі...* (П. Трус); *Раніца... Плылі туманы... Вілася дарога... Хацелася спаць...* (М. Лынькоў); *Будзеце гуляць сабе там... Паснедаўшы* (К. Чорны).

У мове мастацкай літаратуры шматкроп'е можа ставіцца паміж сказамі, калі змест аднаго сказа нечакана ці раптоўна перарывае або суправаджае змест другога сказа: *Прыснілася, што я заблудзіўся ў сусвеце... І хоць даўно ўжо няма маёй маці, як малы, спалохаўся, пачаў яе клікаць* (М. Танк); *Лясныя птушкі стаіліся... У небе кружыў каршун* (Я. Колас).

Шматкроп'е ўказвае на глыбокі падтэкст, калі ставіцца паміж абзацамі пры нечаканым пераходзе ад аднаго плана апавядання да другога: *Ці помніць яна, што гаварыла вясною? Тады ў садзе белай пенай з ружовымі прасветамі цвілі яблыні... Цвілі, каб за ўсё лета антонаўкі выраслі, паспелі, сталі такімі, як некалі яна казалася...*

...Успомніла! Зірнула на Антона, усміхнулася, узяла самы большы яблык і паднесла да губ (І. Грамовіч).

Шматкроп'е часта выкарыстоўваецца ў творах мастацкай літаратуры як знак эмацыянальнага і інтэлектуальнага напружання: *Там лясы... Сенажаці... Даліны... Цёмны гай... Адзінокі Карней (П. Трус); Ад гора – усё ў свеце няміла, Ад шчасця – час хутка мінае, Ад хмелю – марнуюцца сілы, Ад славы – сяброў убывае... Вось тут і спыніся на нечым У гэтым жыцці, чалавеча! (М. Танк).*

Шматкроп'е валодае здольнасцю перадаваць няўлоўныя адценні значэнняў, калі словамі цяжка што-небудзь выразіць. Гэты знак эмацыянальна напоўнены, паказальнік псіхалагічнага напружання, падтэксту.

Працяжнік дапамагае перадаць эмацыянальна-экспрэсіўную афарбоўку паведамлення. Ён актыўна ўжываецца для аддзялення некаторых членаў сказа з мэтай актуалізацыі іх сэнсу. У прыватнасці, працяжнік ставіцца паміж дзейнікамі – асабовымі займеннікамі і выказнікамі – назоўнікамі у форме назоўнага склону: *Беларусь, я – твой воін адданы і сын... (П. Панчанка); Мы – песняры працоўнай эры (М. Машара);* паміж дзейнікамі і выказнікамі – назоўнікамі ў форме назоўнага склону пры наяўнасці паміж імі адмоўнай часціцы *не* або параўнальнага злучніка: *Свякруха – не маці (І. Шамякін); Свет – не беспрытульнасць (П. Трус); Час – як плынь рачная (А. Зарыцкі); Воблакі – нібы залочаныя чаўны (А. Звонак);* дзейнікамі – назоўнікамі у форме назоўнага склону і выказнікамі – прыметнікамі, парадкавым лічэбнікамі або займеннікамі: *Радасць перамогі – самая шчаслівая (Б. Мікуліч); Я – дваццаты (М. Лынькоў); Лясок на ўзгорку – нішто сабе (Я. Колас);* пры ўзмацненым адасабленні азначэнняў, прыдаткаў, акалічнасцей, дапаўненняў:

Зімовай ноччу – зорнай, белай – ніяк заснуць я не магу (М. Машара); *З даліны вечар – хмуры дзед – нясе бярэма дробных хатак* (У. Хадыка); *Хлопцы – скончыўшы абедаць – дружна ўзяліся за працу* (Я. Маўр); *За святло душы, за сілу, ласку – палюбіла дзяўчына яго* (А. Бялевіч).

Працяжнік можа падкрэсліваць адценне нечаканага выніку, калі ставіцца паміж дзейнікам – назоўнікам у форме назоўнага склону і выказнікам – аддзеяслоўным выклічнікам: *Лабановіч – скок на ганак* (Я. Колас); *Вочкі ў Піліпа – лып-лып* (М. Лынькоў); а таксама паміж аднароднымі выказнікамі са злучнікавай і бяззлучнікавай сувяззю: *Сымон глядзіць на паперу – і нічога не бачыць* (З. Бядуля); *Песню я запяю – раскатурхаю цьму* (Я. Колас).

Працяжнік паміж прэдыкатыўнымі часткамі складанага сказа ўжываецца для актуалізацыі рэзкай або нечаканай змены падзей: *Момант – і ў веснічках паказалася Аленка* (Я. Колас); *Ідзе далей ён цераз сад – ды колькі ж дрэваў там дзівосных!* (У. Дубоўка). У радзе выпадкаў пастаноўка працяжніка паміж прэдыкатыўнымі часткамі складаназалежнага сказа надае дадатковае адценне выніку: *Хто на печы сядзіць – нічога не мае* (З. Бядуля); *Як толькі прыеду дадому – бацька вядзе мяне адразу ў сад* (Я. Брыль); *Дзе былі непраходныя балоты – каласіца высокая тианіца* (У. Краўчанка).

Двукроп'е выконвае тлумачальна-паясняльную функцыю [3], якая выражаецца значэннямі прычыннай абумоўленасці: *Дзень сягоння ў хаце шчаслівы: дарагія прыехалі госці* (К. Буйло); *Луг заліўся галасамі: да яго ва ўсе канцы выйшлі стройнымі радамі загарэлыя касцы* (Я. Колас); раскрыцця зместу: *Я верыў: шляхамі маіх перамог са мною ідзе дарагі чалавек* (П. Глебка); *Яна дамаглася свайго: сталовая ўжо красавалася жоўтай страхой* (П. Броўка); канкрэтызацыі агульнага паняцця: *Маці ведае адно: дзяцей трэба накарміць* (З. Бядуля); *У народзе гавораць так: лянок не любіць лянат* (П. Краўчанка); *Усё цвіло: яблыні, вішні* (І. Грамовіч).

Кропка з коскай аддзяляе тэматычна аддаленыя адна ад другой часткі сказа, дапамагае пераразмеркаваць сэнсавыя і граматычныя сувязі слоў: *Засвіталі вятры над далінай, засвіталі завеі ў палях; зажурылася ў лесе каліна, загубіўся заваяны шлях* (П. Глебка); *Глуха нясуцца вольныя шумы, веткі касматыя гнуцца, трашчаць; родзяцца ў сэрцы дзіўныя думы, хочацца пушчу паслухаць, абняць* (Я. Купала).

Такім чынам, знакі прыпынку ў сучаснай беларускай літаратурнай мове мнагазначныя, валодаюць багатымі стылістычнымі і эмацыянальна-экспрэсіўнымі магчымасцямі, што спрыяе дакладнай перадачы на пісьме сэнсавых, граматычных і інтанацыйных асаблівасцей любога тэксту. Асабліва вялікая роля знакаў прыпынку ў мове мастацкай літаратуры, дзе яны выступаюць як адзін са сродкаў выяўленчай выразнасці тэксту. Пры іх дапамозе ажыццяўляюцца нечаканыя пераходы ад аднаго паведамлення да другога, падкрэсліваецца перарывістасць або плаўнасць выказвання, актуалізуюцца яго асобныя часткі, дасягаецца натуральная прастата і лаканічнасць у афармленні думак. У выніку павялічваецца інфарматыўнасць паведамлення, павышаецца яго камунікатыўная дзейнасць.

Літаратура:

1. Бурак, Л. І. Сучасная беларуская мова : Сінтаксіс. Пунктуацыя : Вучэб. дапам. для філал. фак. ун-таў / Л.І. Бурак. – Мінск : Універсітэцкае, 1987. – С. 308.
2. Валгина, Н.С. Трудные вопросы пунктуации : Пособие для учителя / Н. С. Валгина. – М. : Просвещение, 1983. – С. 21.
3. Валгина, Н.С. Трудные вопросы пунктуации. – С.43.

РЕПОЗИТОРИЙ БГПУ